

ایران، عراق و مذاکرات آتش بس*

نویسنده: چارلز مک دونالد

ترجمه: پریسا کریمی نیا

اشاره:

مذاکرات ایران و عراق بعد از پذیرش قطع نامه ۵۹۸ یکی از پیچیده ترین گفت و گوهای صلح میان دولت ها محسوب می شود. ایران و عراق با تجربه یک جنگ تمام عیار هشت ساله در مسیری گام نهادند که می خواستند از راه گفت و گو به تفاهم برسند و مشکلات و اختلافات خود را حل کنند چنین راهی پیچیده و ناهموار، اما کم هزینه و آموزنده بود. شناخت مواضع و منافع و سیاست ها و برنامه های دو کشور می تواند زمینه ای برای حل مشکلات و برداشتن گام های آگاهانه و حساب شده برای آینده باشد. به ویژه اگر توجه شود که با وجود تاثیر عمده تحولات منطقه ای خارج از اراده جمهوری اسلامی ایران بر گفت و گوهای دو کشور و گذشت نزدیک به پانزده سال از پایان جنگ ایران و عراق هنوز قرارداد صلحی بین تهران و بغداد به امضا نرسیده و بیشتر مواد قطع نامه ۵۹۸ اجرا نشده است.

در ضمن لازم است یادآوری شود که تحولات و پیشرفت های بعدی مذاکرات صلح در مقاله نیامده است، با وجود این مسائل و مشکلات دوره پایانی جنگ و گفت و گوهای ایران و عراق در سه سال بعد از آن به تفصیل بیان شده است.

در ۲۰ اوت ۱۹۸۸، زمانی که بین دو دولت ایران و عراق آتش بس واقعی برقرار گردید، نقش حقوق بین الملل در منازعه این دو کشور به مرحله جدیدی وارد شد، آتش بس بر پایه قطع نامه ۵۹۸، ۲۰ جولای ۱۹۸۷ شورای امنیت سازمان ملل متحد قرار داشت. هرچند در آغاز، عراق از این

قطع نامه حمایت کرد، در اواسط تابستان ۱۹۸۸، هنگامی که ایران به دنبال پیروزی های عراق در صحنه نبرد آن را پذیرفت، چنین نظری نداشت. در ۱۵ اوت ۱۹۸۸، یعنی پنج روز بعد از برقراری آتش بس مؤثر، مذاکرات بین ایران و عراق بر پایه قطع نامه ۵۹۸ آغاز شد. این امر فرصتی را فراهم آورد تا دو کشور اختلافات خود را از راه شیوه های صلح آمیز دیپلماتیک در چارچوب قانونی قطع نامه ۵۹۸ دنبال کنند. در پی این امر، آنها توانستند توان خود را برای بازسازی ویرانی های جنگ هشت ساله صرف کنند.

در این مقاله، ادعاهای حقوقی بین المللی ایران و عراق و منافع سیاسی آنها که از موضع حقوقی، در مذاکرات طرح می شد، ارزیابی می شود. با این امید که چگونگی تسهیل تنظیم روابط دو دولت جهان سومی و ماهیت اختلاف حقوقی بین آنها روشن شود و بتوان در رویکرد ایران و عراق نسبت به حقوق بین الملل، به برخی از آگاهی ها نیز دست یافت.

این مقاله بر مباحث حقوقی انتخابی در چارچوب صلح پذیرفته شده بین دو طرف قطع نامه ۵۹۸ شورای امنیت که به اتفاق آراء در ۲۰ ژوئیه ۱۹۸۷ به تصویب رسید می پردازد. ملاحظه نخست این است که سیاست های هر دو کشور ایران و عراق بر پذیرش نهایی قطع نامه آتش بس مقدم است. بعد از این که به طور خلاصه شرایط قطع نامه ۵۹۸ مشخص شد، در آوریل ۱۹۸۹، در مذاکرات تحت نظر

*Charles G. Macdonald, Iran, Iraq, and The Cease Fire Negotiations in Christopher C. Joyner, The Persian Gulf War: Lessons for Strategy, law and Diplomacy (New York: Green Wood Press, 1990, pp. 209-222.

عراق در بخش‌های عمده‌ای از خاک این کشور هم چنان بر خواسته‌های خود مبنی بر پایان دادن به رژیم صدام حسین و جبران خسارت‌های وارده پافشاری می‌نمود.

هرچند در آغاز جنگ، ایران نشان داد که تنها، برای دفاع از خود می‌جنگد، اما به زودی در صدد برآمد تا با تنبیه متجاوز، حقوق حقه خویش را بدست آورد؛ بنابراین، در اواسط جولای ۱۹۸۲، از مرزها گذشت و به خاک عراق وارد شد. از این به بعد، ایران سیاستی را دنبال کرد که هدف آن تسلیم بدون قید و شرط عراق بدون معامله با رژیم صدام حسین بود.^۱ با این حال، ایران در بعضی از مواقع می‌خواست مذاکراتی را از موضع قدرت انجام دهد، به ویژه پس از فتح فاو در فوریه ۱۹۸۶ (تا این که آن را در آوریل ۱۹۸۸ مجدداً از دست داد)، که رژیم [امام] خمینی (ره) در صدد بود متجاوز را تنبیه کند.

از سوی دیگر، عراق بعد از این که ناگزیر شد تا موضع دفاعی را اتخاذ کند، در صدد گسترش جنگ برآمد و برای تحمیل آتش بس به ابر قدرت‌ها فشار آورد. در اوایل سال ۱۹۸۴، عراق نفتکش‌های ایران را هدف حملات هوایی قرار داد و در مقابل، ایران نیز با حمله به نفتکش‌های کشورهای عربی ساحل خلیج فارس به عراق پاسخ داد. به همان اندازه که پای ابر قدرت‌ها برای حمایت از کشتیرانی بی‌طرف به خلیج فارس کشیده می‌شد، فشار بین‌المللی برای یافتن راه‌حلی دیپلماتیک نیز تشدید می‌گردید. در ۲۰ جولای ۱۹۸۷، درست قبل از حرکت آمریکا برای اسکورت نفتکش‌های مجدداً پرچم‌گذاری شده کویت، شورای امنیت قطع‌نامه ۵۹۸ را تصویب کرد. بلافاصله بعد از تصویب قرارداد، عراق اعلام کرد، در صورتی که ایران قطع‌نامه آتش بس را قبول کند، عراق نیز آن را خواهد پذیرفت. به هر حال، ایران اعلام کرد تا زمانی که کمیسیون برای تعیین متجاوز تشکیل نشود، از قبول قطع‌نامه خودداری خواهد کرد. جنگ خلیج فارس با تعهد فزاینده بین‌المللی برای عملیات پرچم‌گذاری و مین‌روبی پیچیده‌تر شد. بعد از نیمه سال ۱۹۸۷، حضور بین‌المللی گسترده در خلیج فارس کم‌کم به برخورد نظامی میان نیروی ایران و نیروی دریایی آمریکا انجامید.

در فوریه ۱۹۸۸، جنگ شهرها شاهد اصابت ۱۹۰ فروند موشک عراقی به تهران بود، در حالی که ایران به دلیل فقدان موشک کافی نمی‌توانست در این سطح، با عراق مقابله به مثل کند. در مارس ۱۹۸۸، موشک‌باران تهران و حمله

سازمان ملل، مورد سنجش قرار گرفت و باتوجه به سه مبحث زیر ادعاهای حقوقی ایران و عراق ارزیابی شد:

(۱) توقف تمامی اقدامات نظامی یا آتش بس و عقب‌نشینی نیروهای نظامی به مرزهای شناخته شده بین‌المللی؛^۲
(۲) آزاد کردن و بازگرداندن همه اسیران جنگی به وطنشان؛^۳ و
(۳) حل و فصل جامع، عادلانه و شرافتمندانه دیگر مسائل باقیمانده،^۴ به ویژه، مشکل شط‌العرب با مرز اروندرود.

مباحث دیگری مانند اقداماتی برای تأمین امنیت و ثبات در منطقه، مسئولیت منازعه و تعمیر خرابی‌ها و مشکل بازسازی که در قطع‌نامه مشخص شده بودند،^۵ اغلب در مذاکرات به فراموشی سپرده شدند و بعید به نظر می‌رسید که در فضای سیاسی حاکم بر روابط بین ایران و عراق، به آنها به طور جدی توجه شود. در این جا، ادعاهای حقوقی ایران و عراق در متن گسترده‌تر منافع سیاسی زیربنایشان تحلیل خواهد شد و در نهایت نیز، شیوه‌ای که ایران و عراق در حقوق بین‌الملل به کار می‌گیرند، با مروری

هرچند در آغاز جنگ، ایران نشان داد که تنها، برای دفاع از خود می‌جنگد، اما به زودی در صدد برآمد تا با تنبیه متجاوز، حقوق حقه خویش را بدست آورد؛ بنابراین، در اواسط جولای ۱۹۸۲، از مرزها گذشت و به خاک عراق وارد شد

بر توضیح دلایل حقوقی دو دولت بر مواضع سیاسی مدنظر آنها، بررسی خواهد شد.

پیش‌درآمد آتش بس

جنگ خلیج فارس (ایران و عراق)، طولانی‌ترین جنگ تاریخ معاصر از زمان نبرد واترلو*^۶ به شمار می‌رود. این جنگ از ۲۲ سپتامبر ۱۹۸۰، یعنی زمانی که نیروهای عراق به سرزمین ایران تجاوز کردند، آغاز شد و تا ۲۰ اوت ۱۹۸۸، یعنی زمان اجرای آتش بس مؤثر رسمی بین ایران و عراق ادامه داشت. فرصت‌های جنگی عراق زمانی به پایان رسید که در سپتامبر ۱۹۸۱، ایران با حملات متقابل به موفقیت‌های اولیه این کشور پایان داد و محاصره آبادان را درهم شکست. پیشروی‌های ایران، عراق را وادار کرد تا در ژوئن ۱۹۸۲، از قلمروی ایران عقب‌نشینی کند. در این هنگام، عراق تقاضای آتش بس کرد، اما ایران به دلیل حضور ارتش

* BATTLE OF WATERLOO

شیمیایی عراق به حلبچه که به طور مستقیم از تلویزیون ایران پخش شد، روحیه مردم را تضعیف کرد. هنگامی که در ۱۷ آوریل ۱۹۸۸، عراق فاو را پس گرفت و ماشین نظامی هجومی خود را به سلاح های شیمیایی تجهیز کرد، معلوم شد که ایران در موضع ضعف قرار داد.

در ۱۸ جولای ۱۹۸۸، ایران با پی گیری همه جانبه اقدامات دیپلماتیک قطع نامه ۵۹۸ را پذیرفت. این امر در ۸ اوت به پذیرش آتش بس از سوی دو طرف انجامید و در ۲۰ اوت ۱۹۸۸، لازم الاجرا شد. هنگامی که در ۲۵ اوت، مذاکرات مستقیم آغاز گردید، عراق طرف برتر میدان نبرد بود و بعد از اعلام تاریخ برقراری آتش بس نیز به پیشروی خود علیه ایران ادامه داد و تلاش کرد تا با به اسارت گرفتن تعداد بیشتری از نیروهای ایرانی تا حد امکان موقعیت خود را در مذاکرات مربوط به مبادله اسیران، تقویت کند. هم چنین، علی رغم این که به روشنی لزوم عقب نشینی نیروها به مرزهای شناخته شده، پیش بینی شده بود، قسمت های زیادی از ایران را تصرف کرد. بنابر گزارش، یک روز قبل از این که مذاکرات مستقیم آغاز شود، عراق در حمله به شورشیان شمال به طور مؤثر، از سلاح های شیمیایی استفاده کرد و به موازات مرز، جایی که آن را منطقه آزاد شده می نامند حرکت و طبق گزارشی، حدود هزار روستا را ویران کرد. در نتیجه، بیش از صد هزار نفر آواره به سوی ترکیه و ایران سرازیر شدند.^{۱۱}

قطع نامه ۵۹۸ شورای امنیت، چارچوبی برای صلح
هنگامی که در ۲۵ اوت ۱۹۸۸، مذاکرات آغاز شد، هر دو طرف متوجه شدند که گفت وگوها طولانی خواهد بود و به آسانی نمی توان به دنبال چنین جنگ طولانی و پرهزینه ای با یکدیگر به توافق رسید. عراق پیروز بی چون وچرای میدان نبرد بود، اما ایران به منزله یک دشمن قوی، تلخ و بالقوه قدرتمند باقی ماند. هرچند هیچ یک از دو طرف به دیگری اطمینان نداشت، اما هر دو برای پایان منازعه می جنگیدند.

قطع نامه ۵۹۸ چارچوب حقوقی مذاکرات تحت نظر سازمان ملل را فراهم آورد. مقدمه قطع نامه «از آغاز و ادامه منازعه و بمباران مراکز مسکونی غیرنظامی، حمله به کشتیرانی بی طرف یا هواپیمای کشوری، نقض قوانین بین المللی بشردوستانه و دیگر قوانین ناظر بر درگیری مسلحانه، به ویژه کاربرد سلاح های شیمیایی برخلاف

الزامات پروتکل ۱۹۲۵ ژنو»، ابراز تأسف می کند.^{۱۲} ماده ۱ خواستار آن است که «ایران و عراق فوراً آتش بس را رعایت کنند، به تمام اقدامات نظامی در زمین، دریا و هوا خاتمه دهند و تمامی نیروهای خود را بدون درنگ به مرزهای شناخته شده بین المللی، بازگردانند». ماده ۲ تأسیس نیروی حافظ صلح، گروه ناظر نظامی سازمان ملل در ایران و عراق* را برای نظارت بر آتش بس و عقب نشینی نیروها ارائه می کند. مقرر شد تقریباً ۳۵۰ نفر از کارکنان سازمان ملل با آغاز آتش بس در طول مرز مستقر شوند. ماده ۳ مصرانه خواستار آزادی و برگرداندن اسیران جنگی به وطن خود است. ماده ۴ خواستار حل و فصل جامع، عادلانه و شرافتمندانه تمام موضوعات موجود براساس اصول مندرج در منشور سازمان ملل متحد (شامل دخالت نکردن در امور داخلی دولت های دیگر) است. ماده ۵ مصرانه از سایر دولت ها می خواهد از هرگونه اقدامی که به گسترش

مسائل عمده ای که ایران و عراق با آن روبه رو بودند عبارت بود از: عقب نشینی به مرزهای شناخته شده بین المللی و خاتمه همه اقدامات نظامی در زمین، دریا و هوا؛ آزادی اسیران جنگی؛ و کنترل آبراه اروندرود

منازعه منجر شود، اجتناب کنند. ماده ۶ از دبیرکل سازمان ملل می خواهد تا با مشورت ایران و عراق، تأسیس مجموعه بی طرفی را برای تعیین مسئولیت دولت ها در منازعه بررسی کند. ماده ۷ خواستار ایجاد گروه متخصصی برای ارزیابی هزینه های جنگ و مشکلات بازسازی است. ماده ۸ از دبیرکل سازمان ملل می خواهد تا اقدامات منطقه ای را برای تأمین و تقویت امنیت و ثبات بررسی کند. ماده ۹ از دبیرکل می خواهد شورای امنیت را از اجرای قطع نامه مطلع نماید. ماده ۱۰ برگزاری جلسات بیشتر را برای تضمین رعایت قطع نامه مطرح می کند.^{۱۳}

مسائل عمده ای که ایران و عراق با آن روبه رو بودند عبارت بود از: عقب نشینی به مرزهای شناخته شده بین المللی و خاتمه همه اقدامات نظامی در زمین، دریا و هوا؛ آزادی اسیران جنگی؛ و کنترل آبراه شط العرب (اروندرود). گفت وگوها آغاز خوبی داشتند. در نخستین روز مذاکرات مستقیم، پرز دکوئار، دبیرکل سازمان ملل، بعد از شش ساعت و نیم جلسه مذاکره بین طارق عزیز،

*United Nations Iran -Iraq Military Closerven Group

الجزایر بی اعتبار است. در نتیجه، باید کنترل عراق بر شط العرب به رسمیت شناخته شود.

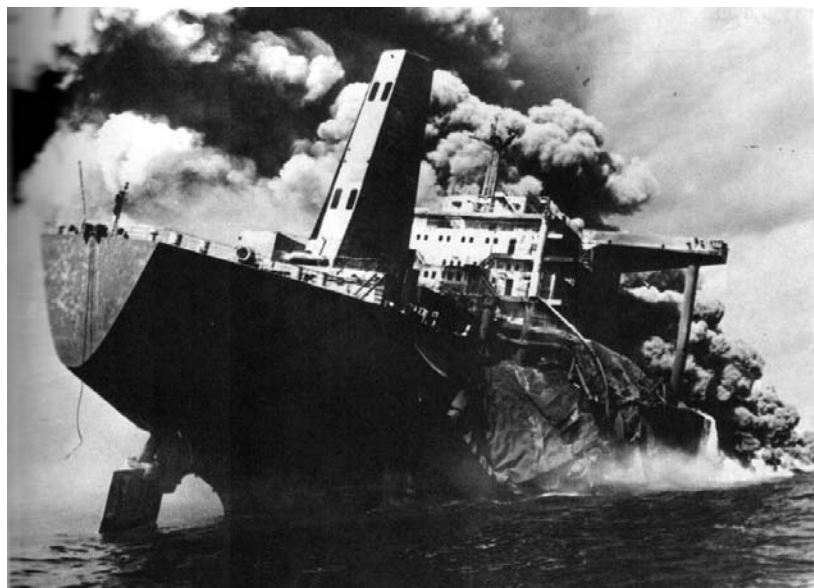
دور دوم گفت و گوها که در ۳۰ سپتامبر ۱۹۸۸ در سازمان ملل متحد در نیویورک آغاز شد، پیشرفت اندکی داشت. این جلسه با ارائه طرح مصالحه خاویز پرز دکوئیار، دبیرکل سازمان ملل، برای شکستن بن بست موجود، آغاز شد. وی از ایران درخواست کرد تا حق عبور کشتی های عراقی در خلیج فارس را تضمین کند و اجازه دهد که آب راه شط العرب مجدداً باز شود. هم چنین از هر دو طرف خواست تا هم چنان به عقب کشیدن نیروهای اشغالگر خود ادامه دهند. در پایان نیز، بر مبادله همه اسیران جنگی تأکید و پیشنهاد کرد تا زمان رسیدن به قراردادی رسمی، مشکل حاکمیت بر شط العرب به تعویق انداخته شود.^{۱۴} بنابه گفته علی اکبر ولایتی، دو کشور در اصل حل و فصل مصالحه جویانه به توافق رسیده بودند، اما طارق عزیز، همتای عراقی وی، از اختیارات کافی برای تصمیم گیری برخوردار نبود.^{۱۵}

بن بست در مذاکرات سپتامبر به دور سوم گفت و گوها در ژنو انجامید. در جلسه سوم که در ۱ نوامبر ۱۹۸۸ آغاز شد، پیشرفت های آشکاری به دست آمد و درباره مبادله اسیران بیمار و مجروح توافق حاصل شد. به هر حال، این جلسه به دلیل پافشاری سختگیرانه بر بحث عقب نشینی نیروها و ادعای عراق مبنی بر حاکمیت کامل بر شط العرب، متوقف و به ۱۱ نوامبر موکول شد.

دور چهارم گفت و گوها در تاریخ ۲۰ تا ۲۳ آوریل ۱۹۸۹ در ژنو برگزار شد، اما این مذاکره نیز با پیشرفت مختصری

وزیر خارجه عراق و علی اکبر ولایتی، وزیر خارجه ایران این مذاکره را شروعی جدی نامید. مباحث نخستین جلسه بر عقب نشینی نیروها، مبادله اسیران جنگی و برنامه جلسات آینده متمرکز بود. به هر حال روز بعد، گفت و گوها به مشکل عقب نشینی نیروها محدود شد. عراق ادعا می کرد که اعتبار موافقت نامه ۱۹۷۵ الجزایر برای مدت طولانی نبوده است؛ بنابراین، از ایران می خواست که کنترل کامل عراق بر آب راه شط العرب را به رسمیت بشناسد^{۱۶} تا به دنبال آن، خط آتش بس در ساحل شرقی شط العرب ایجاد شود. ایران در پاسخ گفت که مسائل مربوط به حاکمیت بر اروندرود باید تنها پس از این که مراحل نخست قطع نامه ۵۹۸، یعنی عقب نشینی نیروها، تبادل اسیران جنگی و تأسیس یک دادگاه ویژه برای تعیین مسئولیت جنگ، اجرا شد، بررسی شود.

افزون بر عقب نشینی نیروها، مسئله جلوگیری ایران از کشتیرانی عراق در تنگه هرمز و خلیج فارس نیز مطرح شد. با آغاز آتش بس، عراق دو فروند کشتی را به خلیج فارس فرستاد. ایران کشتی نخست را که یک کشتی باری بود، متوقف و برای جلوگیری از قاچاق کالا، آن را بازرسی کرد، اما کشتی دوم را که یک نفتکش بود متوقف نکرد. این امر وضعیتی را فراهم آورد تا ادعای عراق مبنی بر آزادی کشتیرانی در مقابل ادعای ایران برای تأمین منافع امنیتی خود در دریای سرزمینی اش، ارزیابی شود. دور نخست گفت و گوها به علت عدم توافق بر سر موضوع عقب نشینی ها و آزادی کشتیرانی به بن بست رسید، در حالی که مانع اصلی اصرار عراق بر این امر بود که قرارداد



به شکست انجامید. در اکتبر ۱۹۸۸، دبیرکل سازمان ملل متحد پیشنهاد چهار ماده‌ای خود را به شرح زیر اعلام کرد: (۱) عقب‌نشینی نیروها به مرزهای بین‌المللی براساس موافقت نامه ۱۹۷۵ الجزایر؛ (۲) خویشتن‌داری ایران در بازرسی کشتی‌ها؛ (۳) مبادله دوجانبه اسیران جنگی؛ و (۴) بازگشایی شط العرب.

هم‌چنین، وی جدول زمانی جدیدی را نیز پیشنهاد کرد که بر اساس آن، عقب‌نشینی نیروها طی پانزده روز انجام می‌گرفت و طی شصت روز نیز اسیران جنگی مبادله می‌شدند.^{۲۶} وزیر خارجه عراق در گزارشی اعلام کرد تا زمانی که لای‌روبی شط العرب به‌طور کامل انجام نشود، عقب‌نشینی نیروها امکان ندارد. او ایران را به دلیل رعایت نکردن قطع‌نامه ۵۹۸ و بی‌احترامی به متن و محتوای سند مقصر دانست.^{۲۷} ایران عقیده داشت این بن‌بست از لجاجت دامنه‌دار عراق، یعنی ادعای غیرقابل قبول حاکمیت بر کل اروندرود (شط العرب)، ناشی شده است. هم‌چنین، از اکراه عراق در اجرای قطع‌نامه ۵۹۸ شکایت داشت و آن را نتیجه فقدان اراده لازم اعضای شورای امنیت برای اعمال فشار به عراق می‌دانست. ایران اظهار می‌کرد که اعضای شورای امنیت بیش از آن‌که نگران اجرای عدالت باشند، نگران منافع سیاسی خود هستند.^{۲۸}

بن‌بست گفت‌وگوها تا تابستان ۱۹۸۹ ادامه داشت. هر دو طرف بر لزوم اجرای قطع‌نامه ۵۹۸ تأکید می‌کردند، اما نسبت به اجرایی بودن قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر درباره مرز شط العرب (اروند رود) با یکدیگر اختلاف بنیادی داشتند. مرگ [امام] آیت‌الله خمینی (ره) در ۳ ژوئن هیچ تغییر فوری در مواضع دو طرف گفت‌وگوها پدید نیاورد. طبق گزارشی، حمایت شوروی از موضع ایران در اجرایی بودن قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر به‌طور بالقوه موجب پیشرفت مهم گفت‌وگوها در ژوئن ۱۹۸۹ شد، اما اعضای دیگر شورای امنیت نشان دادند که علاقه‌مند نیستند به دو طرف فشار وارد آورند.

ادعاهای حقوقی

آتش‌بس و عقب‌نشینی

رویکرد ایران در مذاکره با عراق بر ضرورت عقب‌نشینی این کشور به مرزهای شناخته شده بین‌المللی طبق قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر مبتنی بود.^{۲۹} ایران اعتقاد داشت، تا زمانی که

نیروهای عراقی عقب‌نشینی نکرده‌اند، هیچ پیشرفتی در مذاکرات صلح پدید نمی‌آید. در ۱۰ مارس ۱۹۸۹، وزیر خارجه ایران طی نامه‌ای به دبیرکل سازمان ملل به دقت مشخص کرد که ۲/۶۶۳ کیلومتر مربع از خاک ایران هم‌چنان در اشغال عراق است.^{۳۰} ولایتی با پیوست ۴۲ نقشه از ادعای خود دفاع کرد. پیشتر، او عراق را متهم کرده بود که ۱۲۵ کیلومتر مربع از سرزمین ایران را بعد از اعلان آتش‌بس اشغال کرده است.^{۳۱} ایران قبلاً عراق را متهم کرده بود که بیش از دو هزار کیلومتر مربع از سرزمین ایران را در چهار استان تصرف کرده است.^{۳۲}

ایران برخلاف دوران جنگ در این مقطع از گفت‌وگوها، ادعا می‌کند که به تصرف سرزمین عراق تمایلی ندارد و نیروهای ایران خاک این کشور را ترک کرده‌اند.^{۳۳} در حال حاضر، اشغال قلمروی عراق از سوی ایران موضوعیت ندارد، از این رو، حکومت صدام حسین یادآور نمی‌شود که ایران قبل از آتش‌بس و پیش از اعمال فشار عراق به این کشور برای عقب‌نشینی، سرزمین عراق را اشغال کرده بود.

یکی از بحث‌های مطرح، بن‌بست در عقب‌نشینی نیروها بود که به مخالفت عراق با بازرسی کشتی‌ها از سوی ایران در تنگه هرمز و خلیج فارس مربوط می‌شد. عراق مصرانه می‌گفت چنین عملی ناقض آزادی کشتیرانی و نشان‌دهنده اقدامی نظامی در دریاست که باید طبق قید ماده ۱ قطع‌نامه ۵۹۸ متوقف شود. ولایتی، وزیر خارجه ایران، با تشریح این که «عراق نمی‌تواند تنها به آزادی کشتیرانی طبق حقوق بین‌الملل اکتفا کند»، به موضع عراق پاسخ داد.^{۳۴} ولایتی مدعی بود که عراق تلاش می‌کند تا «عبور آزادانه از دریای سرزمینی جمهوری اسلامی ایران را به دست آورد و ایران را از اعمال حقوق شناخته شده اساسی و بین‌المللی خویش در حقوق بین‌الملل، محروم کند».^{۳۵} هم‌چنین، وی تأکید کرد هر دولتی که بخواهد از تنگه هرمز عبور نماید، باید عبور بی‌ضرر* را در این آبراه رعایت کند به‌طوری که این کشتیرانی به ضرر ایران نباشد.^{۳۶}

در ۸ فوریه ۱۹۸۹، طارق عزیز طی نامه‌ای به دبیرکل سازمان ملل متحد جزئیات موضع عراق را درباره مسئله عقب‌نشینی تشریح کرد.^{۳۷} وی بر تمایلش برای حل و فصل اختلافات براساس قطع‌نامه ۵۹۸ و احترامی که عراق برای تمامیت ارضی ایران قائل است، تأکید کرد. طارق عزیز به دقت مناطق وسیعی از خاک عراق را که قبل از

* Innocent Passage

نیروهای عراقی از تمامی این نقاط عقب نشینی خواهند کرد.

آزادی و تبادل اسیران جنگی

در ۱ سپتامبر ۱۹۸۸، سازمان ملل متحد گزارشی را درباره اسیران جنگی منتشر کرد. طبق این گزارش، ایران نزدیک به هفتاد هزار عراقی و عراق حدود نصف این تعداد ایرانی را در اختیار داشت. هم چنین، سازمان ملل با اشاره به این که تلقین یا هدایت معنوی ایران اساساً از فشارهای روحی قابل تشخیص نیست اعلام کرد که حدود چهارده هزار اسیر عراقی به حامیان [امام] آیت الله خمینی (ره) تبدیل شده اند. با وجود این که سازمان ملل هیچ تلقین برنامه ریزی شده ای را برای اسیران عراقی به دست نیاورد، اما بر اساس برخی از مدارک روان شناسانه این تلقین وجود داشت. افزون بر این تعداد از اسیران جنگی که سازمان ملل متحد آنان را شناسایی کرده بود، عراق ادعا می کرد که، ایران بیش از سی هزار اسیر جنگی عراق را که کمیته بین المللی صلیب سرخ* آنها را ثبت نام نکرده است، در اختیار دارد. ^{۳۴} البته، باید یادآور شد که ایران نیز ادعا می کرد که عراق هفتصد تن از ایرانیان را بعد از توافق درباره آتش بس ربوده است. ^{۳۵}

ایران و عراق به علت نقض حقوق بین الملل و رفتار ناشایست با اسیران جنگی از یکدیگر انتقاد می کردند. وزیر خارجه عراق بارها ادعا کرد که در طول جنگ و بعد از آن، ایران کنوانسیون ژنو** را درباره اسیران جنگی رعایت نکرده و از شیوه های ددمنشانه ای نظیر قتل، شکنجه و تهدید روانی علیه اسیران عراق استفاده کرده است. ^{۳۶} در مقابل، ایران نیز به همین ترتیب رفتار عراق را با اسیران جنگی محکوم کرد و در گزارشی اختصاصی، به نام گزارشی در زمینه رفتار بد عراق با اسرای ایرانی ^{۳۷} آنها را به تصویر کشید. باید یادآور شد که ایرانیان برای اثبات ادعای خود علیه عراق از این گزارش به منزله یک سند استفاده می کنند. ^{۳۸} هم چنین، هر دو طرف علیه اتباع خود که با دشمن همکاری می کردند دست به اقدامات به شدت افراطی زدند، از این نظر، اقدامات عراق علیه کردهایی که با ایران همکاری می کردند، ^{۳۹} باید در کنار اقدامات ایران علیه به اصطلاح ارتش آزادی بخش ملی*** (منافقین) که پس از آتش بس به داخل ایران حمله کردند، ارزیابی شود.

بحث اسیران جنگی از زمان توافق آتش بس، بین ایران و عراق اختلاف ایجاد می کرد. ماده ۳ قطع نامه ۵۹۸ مصرانه

موقفیت های نظامی این کشور در آوریل ۱۹۸۸ در اشغال ایران قرار داشت، یک به یک مشخص کرد. این مناطق (به کیلومتر مربع) عبارت بودند از: فاو (۲۲۵)؛ شلمچه (۱۷۵)؛ جزایر مجنون (۱/۴۴۷)؛ زید (۵۶)؛ سیف سعد (۴۳)؛ زبیدات (۱۲۷)؛ مهران (۱۸۲)؛ مهران، پنجوین، و ماووت (۷۸۹۹)؛ و حاج عمران (۱۷۵). ^{۳۸} عزیز اعلام کرد که عراق حدود ۴/۴۳۴ کیلومتر مربع از میادین نبرد را در بین آوریل و جولای ۱۹۸۸ مجدداً به دست آورده بود. او توضیح داد که نیروهای عراقی برای عقب راندن ارتش ایران ناگزیر بودند به قلمروی ایران وارد شوند و مناطق خاصی را برای یک دوره زمانی که ضرورت نظامی اقتضا می کرد کنترل کنند. ^{۳۹} عزیز گفت نیروهای عراق متعاقباً از این مناطق که حدود ۹/۶۱۹ کیلومتر مربع برآورد شده اند، عقب نشینی کرده اند. ^{۴۰} وی تأکید کرد که عراق هیچ گونه انگیزه توسعه طلبانه ای ندارد و مشتاق است براساس مقررات حقوق بین الملل و مفاد قطع نامه ۵۹۸، به یک راه حل دست یابد. ^{۴۱}

عزیز از ایران به دلیل این که الحاق سرزمین آزاد شده عراق (البته، وی آن را به این نام می خواند) را خواستار شده بود، انتقاد کرد. دلیل ادعای عزیز سخنان [امام] آیت الله خمینی (ره) در ۲۱ ژوئن ۱۹۸۲، خطاب به روحانیون به این شرح بود: «اگر ایران عراق را شکست بدهد عراق به ایران ضمیمه خواهد شد ... مردم عراق رژیم صدام حسین را سرنگون خواهند کرد و خود با ملت ایران متحد خواهند شد.» ^{۴۲}

علی رغم ادعای عزیز مبنی بر این که نیروهای عراقی بعد از اقدامات نظامی ضروری از قلمروی ایران عقب نشینی کرده اند، در مارس ۱۹۸۹، صدام حسین، رئیس جمهور عراق، حضور دائمی نیروهای عراقی در قلمروی ایران را برای اهداف دفاعی تأیید کرد. وی در ادامه گفت برای آن که نیروها بتوانند حرکات دشمن را زیر نظر بگیرند، چنین حضوری برای استقرار افراد نظامی در پست های دیده بانی در نقاط مساعدی که چندین متر از مرزها دورتر باشد، ضروری است. به همان نسبت که جنگ، از طریق قرارداد صلح پایان نگیرد، وجود چنین پست های دیده بانی و تقویت استحکامات مواضع دفاعی، در مفهوم سنتی این واژه به منزله عملی اشغالگرانه تلقی نمی شود. ^{۴۳} صدام حسین در ادامه، پیشنهاد می کند در صورتی که ایران به راه حل صلح آمیزی روی آورد،

* International Committee of the Red Cross (ICRC)

** Geneva Convention

*** National Liberation Army



از ایران نیز خواسته شد تا تبادل اسیران جنگی را قبول کند، اما در چارچوب قطع نامه ۵۹۸، تهران تا عقب نشینی عراق از تمام سرزمین ایران در مقابل مبادله کامل اسیران ایستادگی کرد.^{۲۳}

در حالی که هنوز توافق برای مبادله اسیران جنگی مبهم بود، طی سومین دور گفت و گوها دو کشور درباره پیشنهاد کمیته بین المللی صلیب سرخ برای مبادله اسیران بیمار و معجروح به صورت درصدی به توافق رسیدند. توافق نوامبر ۱۹۸۸ آزادی ۱۱۵۸ تن از اسیران عراقی و ۴۱۱ تن از اسیران ایرانی را خواستار بود. انتظار می رفت در صورت آزادی ۱۱۵ اسیر عراقی و ۴۱ اسیر ایرانی در هر روز، مبادله اسیران جمعاً ده روز به طول انجامد. ایران مبادله اسیران جنگی را که باید از ۲۴ نوامبر آغاز می شد، تا ۲۷ نوامبر به تعویق انداخت ؛ زیرا، مدعی بود که عراق از آزاد کردن اسیران به تعداد مورد توافق خودداری می کند.^{۲۴} طی سه روز نخست، ایران گروه ۵۱، ۵۲ و ۵۳ نفری و عراق سه گروه ۱۹، ۱۸ و ۱۹ نفری را آزاد کردند. در نتیجه، ۱۵۵ اسیر عراقی و ۵۶ اسیر ایرانی آزاد شدند. عراق که تحت حمایت کمیته بین المللی صلیب سرخ قرار داشت ایران را به دلیل تغییر در شمار اسیران مورد توافق برای مبادله، سرزنش کرد. ایران در دفاع از عملکرد خود، گفت: «بیست تن از اسیران از برگشت به عراق خودداری کرده اند؛ ۶۱ تن از آنان مسترد شده اند؛

می خواهد که اسیران جنگی آزاد شوند و بی درنگ پس از قطع مخاصمات فعال کنونی، براساس کنوانسیون سوم ژنو ۱۲ اوت ۱۹۴۹، به کشور خود بازگردانده شوند. وقتی در ۲۰ اوت ۱۹۸۸، مخاصمات با برقراری آتش بس مؤثر پایان یافت. در ۲۳ اوت ۱۹۸۸، کمیته بین المللی صلیب سرخ طی نامه ای به دو طرف، تعهد آنها را به بازگرداندن اسیران جنگی به کشورهایشان یادآور شد. طبق گزارشی، عراق در ۱۷ سپتامبر طی نامه ای به آن پاسخ مثبت داد، اما ایران از دادن پاسخ خودداری کرد. قبل از آغاز دور سوم گفت و گوها، کمیته بین المللی صلیب سرخ در ۴ اکتبر ۱۹۸۸ با فرستادن یادداشتی به دو طرف از آنها درخواست کرد تا طبق مفاد قطع نامه ۵۹۸، در چارچوب ماده ۱۱۸ کنوانسیون ۱۹۴۹ ژنو اسیران جنگی را آزاد کنند. بنابر گزارشی، عراق موافقت خود را با این پیشنهاد اعلام کرد، اما ایران با بیان این نکته که مخاصمات هم چنان باقی مانده و بدون عقب نشینی کامل عراق از تمام سرزمین ایران پایان نمی گیرد، از قبول پیشنهاد خودداری کرد.^{۲۵} در ۵ مارس ۱۹۸۹، صدام حسین، در نامه ای خطاب به سازمان پیشرفت های بین المللی*^{۲۶} اعلام کرد که عراق به دلایل بشردوستانه و مشروع، بدون در نظر گرفتن نتایج مذاکرات صلح و بی اعتنا به میزان پیشرفت در رسیدن به یک صلح جامع و پایدار برای تبادل اسیران جنگی آمادگی دائم دارد.^{۲۷}

* International Progres Organization

پول و اسلحه در اختیار آنها گذاشت تا دامنه شورش را به آن جا بکشاند. هم چنین در سپتامبر ۱۹۸۰، آبراه عراقی شط العرب را مسدود کرد. تمامی این موارد زمینه آغاز جنگ را فراهم آورد.^{۲۹}

در آوریل ۱۹۸۹ موضع ایران نیز طی توضیحات مختصر و مفید ولایتی به صورت واضح بیان شد: «با توجه به قرارداد ۱۹۷۵، باید بگویم که مشکل اصلی ما رودخانه و خط تالوگ* است که آن را تقسیم می کند. این رودخانه مرز ایران و عراق را تشکیل می دهد.... این یک قرارداد معتبر است و تمام قواعد و قوانین بین المللی با آن موافق اند.»^{۳۰} وی هم چنین ابراز کرد که از نظر سازمان ملل، نیز قرارداد ۱۹۷۵ هنوز اعتبار دارد.^{۳۱} مشاجره اولیه درباره اعتبار قرارداد ۱۹۷۵ به حق حاکمیت بر رودخانه شط العرب مربوط می شد. قرارداد ۱۹۷۵ خط تالوگ یا مسیر اصلی کشتیرانی را خط مرزی بین دو کشور می شناسد. عراق ادعا می کرد، از آن جا که قرارداد ۱۹۷۵ باطل شده است؛ بنابراین، قرارداد ۱۹۳۷ که طبق آن عراق بر تمامی شط العرب حاکمیت دارد، معتبر است. ایران نیز مدعی بود که قرارداد ۱۹۷۵ هنوز هم اعتبار دارد و گستره قلمروی عراق فقط تا خط تالوگ است.

منافع سیاسی اساسی

ادعاهای قانونی ایران و عراق زمانی با منافع ملی اساسی هر دو کشور مرتبط شدند که در گستره سیاسی وسیع تری قرار گرفتند؛ نخست، اگر به اعتقاد عراق از ایران مبنی بر اشغال خاک عراق توجه کنیم می بینیم که عراق به حرکت خود در خاک ایران در آغاز جنگ هیچ اشاره ای نمی کند. عراق به ناحیه ای که خوزستان نامیده می شود و غالب ساکنان آن را اقلیت عرب تشکیل می دهند، پیشروی و سعی کرد آن را به تصرف خود درآورد. این کشور مایل بود، در زمانی که موازنه قدرت به سود خودش بود، پیشرفت هایی را با بهره گیری از ضعف نظامی ایران به دست آورد. هم چنین، می خواست قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر را لغو کند و ادعای حقوقی خود را مبنی بر حاکمیت بر تمامی شط العرب دوباره پیش بکشد. سرانجام در آوریل ۱۹۶۹، ایران به صورت یکجانبه قرارداد ۱۹۳۷ ایران و عراق را لغو کرد.^{۳۲}

در اوت ۱۹۸۸، زمانی که عراق تصور کرد طرف پیروز بی چون و چرای جنگ است، درصدد برآمد تا از وضعیت

تصمیم گیری درباره سی تن دیگر هنوز نامشخص است؛ شصت تن از آنان بدون اطلاع صلیب سرخ از سوی مقامات ایرانی آزاد شده اند (اما به دولت عراق تحویل داده نشده اند)؛ هویت دو تنشان نیز هنوز نامشخص است؛ هشت تن نیز از اردو برنگشته اند؛ دو تن هم فوت کرده اند؛ و درباره یک اسیر مصری نیز هنوز تصمیمی گرفته نشده است.^{۳۳}

توضیح مقام های ایرانی نشان دهنده مشکلاتی بود که اسیران جنگی با آن روبه رو بودند، به ویژه اگر درجه بالایی از نبود اعتماد نیز بین دو طرف وجود داشته باشد، به اضافه درباره سلامتی اسیران مبادله شده پرسش های زیادی مطرح بود. طبق گزارش ایران بعضی از اسیران عراقی آزاد شده بعد از انتقال به یک اردوگاه ویژه در حبانیه* بازجویی، مسموم و شکنجه شده اند.^{۳۴} با این که ایران و عراق برای توافق درباره مبادله اسیران بیمار و معلول احترام ناچیزی قائل شدند، اما هر دو متعاقباً تعداد درخور توجهی از این اسیران را به صورت یک جانبه آزاد کردند. هر چند که اعداد و ارقام متفاوت اند، در ۱۰ آوریل ۱۹۸۹، خبرگزاری جمهوری اسلامی گزارش داد که ایران به دنبال آزادی هفتاد عراقی مجروح یا بیمار، در نوزده مرحله، ۱۳۴۶ اسیر جنگی عراقی ناتوان را آزاد کرده، اما عراق تنها ۹۴۹ اسیر جنگی ایران را که ۴۵۹ تن از آنها غیرنظامی بودند آزاد کرده است.^{۳۵} علی رغم آتش بس، تقریباً صد هزار اسیر جنگی در اسارت به سر می بردند و به نظر نمی رسید که بدون عقب نشینی عراق از قلمروی ایران در وضعیت آنها تغییری رخ دهد. البته، باید یادآور شد که این عقب نشینی نیز بدون حل اختلاف بر سر مرز شط العرب انجام نمی شد.

حاکمیت بر اروندرود

برای فهم بن بست مذاکرات آتش بس باید به اعتبار قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر، قرارداد الحاقی مربوط به مرزها و حسن هم جوارگی بین ایران و عراق و سه پروتکل امضا شده در ۱۳ ژوئن ۱۹۷۵ در بغداد توجه کرد.^{۳۶} موضع عراق کاملاً روشن است، بنابر ادعای این کشور، قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر بی ارزش و بی اعتبار است. از نظر حکومت صدام حسین، جنگ با نقض قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر از سوی ایران آغاز شد؛ همان گونه که در تفسیر روزنامه الثوره آمده است موضع عراق از این قرار است: «ایران قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر را زیر پا گذاشت، در امور داخلی عراق، دخالت و جنگ را علیه عراق آغاز کرد، افراد خائن را به شمال عراق فراخواند و

* Habaniyyah

** Thalwey

موجود استفاده و توجه خود را به مشکل کردها در شمال عراق معطوف کند. همان گونه که در قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر آمده است، پذیرش اصل خط تالوگ برای تعیین مرز در شط العرب از سوی عراق اساساً بر قول ایران، (امریکا و اسرائیل) مبنی بر قطع کمک به کردهای شورشی شمال عراق استوار است؛ باوجود این، عراق تصمیم گرفت تا برای همیشه مقاومت درونی کردها را درهم بشکند. جنگ تمام عیار عراق علیه کردها در ۲۴ اوت ۱۹۸۸،

کارشناسان معتقدند که دست کم سه سال فرصت برای بازگشایی کامل رودخانه اروندرود لازم است. مین ها، کشتی های غرق شده، مهمات منفجر نشده و سایر فضولات جنگ، بازگشایی این رودخانه را مشکل کرده است

یک روز قبل از آغاز مذاکرات مستقیم با ایران آغاز شد. بر اساس گزارش مطبوعات، عراق بیش از شصت هزار نفر نیروی نظامی را به همراه تانک، توپخانه، بالگرد، جنگنده بمب افکن و سلاح های شیمیایی به آن جا فرستاد. طبق گزارش ها، بین ۲۴ اوت و ۸ سپتامبر ۱۹۸۸ به صورت گسترده علیه کردها از سلاح های شیمیایی استفاده کرد. امریکا استفاده قبیح و ظالمانه عراق از سلاح های شیمیایی را با بهره گیری از ابزارهای تکنیکی تأیید کرد. بر اساس گزارش ها، عراق بیش از هزار روستا را ویران و با تصرف مجدد مناطق به اصطلاح آزاد شده در طول مرز با ایران تقریباً صد هزار نفر را آواره کرد. در اکتبر ۱۹۸۹، طارق عزیز اعلام کرد که شورش کردها برای همیشه پایان یافته است؛ همان گونه که در Newsletter International Amnesty در مارس ۱۹۸۹ به طور مستند آمده است، نابودی و رفتار ددمنشانه با کودکان کرد، خصومت عمیق رژیم عراق نسبت به مخالفان کرد این کشور را تأیید می کند. اقدامات علیه کردها نه تنها مخالفت های شدید کردها علیه صدام حسین را از بین برد، بلکه درصد بسیاری از منابع نفوذی ایران را نیز ریشه کن کرد. اکنون که عراق نمی تواند مدعی شود ایران از کردها حمایت می کند، ادعای حاکمیت بر کل آبراه شط العرب را پیش کشیده است.

عراق با تشخیص این که ایران در درازمدت هم چنان دشمن خطرناک او خواهد بود، تصمیم گرفته است که موقعیت استراتژیک خود را در شمال حفظ کند و از برتری

نظامی خود برای حضور و بقای مجدد در خلیج فارس بهره گیرد؛ بنابراین، راه خروجی عراق به خلیج فارس (شط العرب) باید هرچه زودتر گشوده شود. بازگشایی این رودخانه حتی با کمک ایران نیز آسان نخواهد بود. کارشناسان معتقدند که دست کم سه سال فرصت برای بازگشایی کامل این رودخانه لازم است. مین ها، کشتی های غرق شده، مهمات منفجر نشده و سایر فضولات جنگ، بازگشایی این رودخانه را مشکل کرده است. ایران تا وقتی که نیروهای عراقی در خاک این کشور باشند، با هرگونه اقدامی برای پاکسازی رودخانه مخالفت می کند. پیشنهاد عراق برای منحرف کردن مسیر رودخانه و خشک کردن بنادر خرمشهر و آبادان به منزله فشار روزافزون بر ایران است.^{۵۳}

نتیجه گیری

تحلیل مزبور نشان می دهد که ایران و عراق هر دو درصددند که سیاست های خود را از راه ادعاهای حقوقی بین المللی موجه جلوه دهند.

هرچند که گفت وگوهای ایران و عراق بر سر موضوعات عقب نشینی نیروها و اعتبار قرارداد ۱۹۷۵ به بن بست رسیده است، واضح است که هیچ یک به ادامه جنگ تمایلی ندارند. چارچوب حقوقی بین المللی که قطع نامه ۵۹۸ آن را فراهم آورده است موجب شده این امکان را به وجود آورد که هر دو کشور ضمن پافشاری بر خواسته ها و مواضع مشروع خود، از ادامه جنگ نیز خودداری کنند. هم چنین، احتمال نمی رود که بن بست جاری گفت وگوها بدون اعمال فشار سیاسی درخور توجه از بیرون بر یکی از دو طرف تغییر یابد. به نظر می رسد که این بن بست دیپلماتیک بین دو کشور هم چنان ادامه داشته باشد مگر این که نفع سیاسی دو جانبه ای پدید آید که همکاری و هماهنگی را بین کشورهای متعارض خلیج فارس ترغیب کند.

یادداشت ها

۱. برای متن قطع نامه ۵۹۸. ر.ک به :

Middle East Economic Digest, July 29, 1988, p.14

۲. ر.ک به: ماده ۱۱ از قطع نامه ۵۹۸.

۳. ر.ک به: ماده ۳ از قطع نامه ۵۹۸.

Tack , " tehran Times , April 29 , 1989 , p. 2 , in FBIS-NES-89-085 , May 4 , 1989 , P. 52.

۱۹. برای پیشینه و تحلیل های مفید در مورد مرز ایران و عراق ر.ک به:

U.S. Department of State, Bureau of Intelligence and Research, Iran-Iraq Boundary, International Boundary Study no. 164, July 13, 1978.

۲۰. ر.ک به: نامه ولایتی به دبیرکل که خبرگزاری کویت (KUNA) آن را در ۱۰ مارس ۱۹۸۹ منتشر کرد

in FBIS-NES-89-048, March 14, 1989, P. 61

۲۱. همان.

۲۲. مصاحبه بشارتی، معاون وزیر خارجه

Tehran Domestic Service, January 1, 1989, in FBIS-NES-89-02, January 4, 1989, PP.53-54.

۲۳. برای نمونه، حجه الاسلام هاشمی رفسنجانی اعلام کرد که: «ملت انقلابی ایران هرگز نخواهد پذیرفت که حتی یک وجب از خاک کشورش در اشغال دشمن باشد و هیچ تمایلی به اشغال خاک عراق ندارد» ر.ک به:

Tehran IRNA , February 4 , 1989 , in FBIS-NES-89-023 , February 6 , 1989 , P. 69.

24. See text of Velayati's September 8 , 1988 , news conference , Tehran IRNA , September 8 , 1988 , in FBIS-NES-88-175 , September 9 , 1988 , PP. 35-36.

۲۵. همان.

۲۶. همان.

۲۷. ر.ک به: متن پیغامی منتشر شده توسط

baghdad Domestic Service, February 14, 1989, in FBIS-NES-89-030, February 15, 1989, P. 36.

۲۸. همان.

۲۹. همان.

۳۰. همان.

۳۱. طبق گزارش ها، طارق عزیز هشت نقشه را به نامه اش به دبیرکل پیوست کرد. این نقشه ها مناطقی را که ایران اشغال کرده است نشان می دادند. ر.ک به

Report of Kuwait KUNA, March 10, 1989, in in FBIS-NES-89-048 , March 14 , 1989 , P.61.

32. See reference to Khomeini's June 21 , 1982 , speech in "Middle East and South Asia Review" June 22 , 1982

۴. ر.ک به: ماده ۴ از قطع نامه ۵۹۸.

۵. ر.ک به: ماده ۸ از قطع نامه ۵۹۸.

۶. ر.ک به: ماده ۶ از قطع نامه ۵۹۸.

۷. ر.ک به: ماده ۷ از قطع نامه ۵۹۸.

۸. برای ارزیابی جنگ و مطالعه اوضاع منازعه خلیج فارس در زمان آغاز گفت و گوهای مستقیم ایران و عراق ر.ک به:

Middle East, September 1988, PP.8-12

۹. ر.ک به: مصاحبه با علی اکبر محتشمی، وزیر کشور، در،

al-Musytaqbal(Paris), February 25,1989 ,

در سرویس خبری خارجی، در

Daily Report Near East & South Asia (hereinafter FBIS-NES), FBIS-NES-89-39, March1,1989,p.60

محتشمی بر این منطق تاکید کرد که «همانگونه که در طول جنگ جهانی دوم عمل شده متجاوز باید تنبیه شود». اما این منطق به دلیل این که دنیا به اندازه ایران نگران نبود، مورد قبول واقع نشد.

10. See The Winds of Death (Paris), a Special 182-Page issue of Information and Liaison Bulletin of Institut Kurde de Paris, no.42(September 1988).

۱۱. موضوعات حقوقی مطرح شده در مقدمه، نگرانی های مشروع متعددی را پدید آورد که از این منازعه ناشی می شود، اما از حوزه این نوشته خارج است.

۱۲. ر.ک به: سرمقاله روزنامه جمهوری اسلامی که از شکست ایران و عراق در اجرای کامل قطع نامه ۵۹۸ انتقاد می کند و ر.ک به:

Tehran Iranian News Agency (IRNA) of January 25, 1989, in FBIS-NES-89-016, January 29, 1989, PP.60-61.

۱۳. باید یادآور شد که نام شط العرب در ایران ارون درود است این نام از قبل از اسلام وجود داشته است. نام رایج آن در غرب شط العرب می باشد، اما در این نوشته، هر دوی آنها به کار رفته است.

14. See New York Times , October 1 , 1988 , P.6; New York Times , October 9 , 1988 , P.11.

15. New York Times , October 9 , 1988 , P.11.

16. See the April 24 , 1989 , report of talks by Tehran Domestic Service in FBIS-NES-89-077 , April 24 , 1989 , P.69.

17. See report of Baghdad Iraqi News Agency (INA) in FBIS-NES-89-077. April 24 , 1989 , P.17.

18. See Editorial , "Peace Talks Still on the Same Old

۴۴. برای آشنایی با موضع عراق ر.ک به: متن نامه طارق عزیز به دبیرکل سازمان ملل در ۶ فوریه ۱۹۸۹ در

FBIS - NES - 89 - 024, February 7, 1989, p.24

و برای آشنایی با موضع ایران ر.ک به: تفسیر خبرگزاری جمهوری اسلامی در ۲۵ ژانویه ۱۹۸۹ در

FBIS - NES - 89 - 016, January 26, 1989, p.60.

45. See FBIS - NES - 89 - 024, February 7, 1989, p.24.

46. See "Acute Torture Continues in Iraq," *Tehran Times*, April 26, 1989, in FBIS - NES - 89 - 086, May 5, 1989, p.50.

47. See report in FBIS - NES - 89 - 068, April 11, 1989, p.51.

۴۸. برای مطالعه پیشنهاد قرارداد مرزی ر.ک به:

U.S. Department of State Iran - Iraq Boundary.

49. See Iraqi News Agency commentary, April 12, 1989, in FBIS - NES - 89 - 069, April 12, 1989, P. 24.

برای مطالعه تفسیر اخیر خبرگزاری عراق در مورد مقاله روزنامه جمهوری که مواردی از نقض قرارداد ۱۹۷۵ از سوی ایران را فهرست می کند و این موارد را دلایل لغو قرارداد ۱۹۷۵ می شمارد ر.ک به:

FBIS - NES - 89 - 009, January 13, 1989, P. 35.

۵۰. ر.ک به: مصاحبه ولایتی در روزنامه کیهان در ۱۹ آوریل ۱۹۸۹ در

FBIS - NES - 89 - 083, May 2, 1989, P. 46.

۵۱. همان.

۵۲. برای بررسی نقض قرارداد ۱۹۷۵ از سوی ایران ر.ک به:

Tareq Y. Ismael, *Iraq and Iran: Roots of Conflict* (Syracuse: Syracuse University Press, 1982), P. 19.

و هم چنین ر.ک به:

Ramesh Shanghvi, *Shati al - Arab: The Facts Behind the Issue* (London: Transorient Press, 1969).

۵۳. برای مطالعه گزینه های مختلف عراق ر.ک به: مصاحبه صدام حسین در ۸ مارس ۱۹۸۹ در

FBIS - NES - 89 - 048, March 14, 1989, P. 29.

, p.ii , Daily Report , V , June 22 , 1982.

33. See Saddam Hussein's interview in Basra With Utman al Umayr , March 8 , 1989 , in FBIS - NES - 89 - 048 , March 14 , 1989 , p.34.

34. See Tariq Aziz's statement , reported by the Iraqi News Agency on April 18 , 1989 , in FBIS - NES - 89 - 074 , April 19 , 1989 , p.19.

۳۵. ر.ک به: سخنان محمدحسین لواسانی، معاون وزیر امور خارجه، که خبرگزاری جمهوری اسلامی آن را منتشر کرد در

May 6, 1989, in FBIS - NES - 89 - 088, May 9, 1989, p. 53.

۳۶. همان.

37. See Rapport sur le mauvais traitement des captifs Iraniens en Iraq (Tehran: Centre d'information de la guerre , Conseil supreme de la defense , 1985).

38. See also War Information Headquarters , Animosity to Peace (Tehran kayhan press , 1987).

۳۹. ماهیت نقض حقوق بشر و عملکرد عراق که در نسل کشی کردها تجلی می یافت فراتر از اقدامات ایران علیه گروه های کرد خود بود که در طول جنگ با عراق همکاری می کردند. برای فاجعه حلبچه ر.ک به:

The exceprional issue of Information and Liaison Bulletin of Institut Kurde de Paris entitled H... A Martyr Town (Paris : Institut Kurde , no date). See also The Proliferation of chenreal Warfare : The Holocaust at Halabja (Washington , D.C: People for a Just Peace,n.d).

۴۰. ر.ک به: متن نامه طارق عزیز به دبیرکل در ۶ فوریه ۱۹۸۹ در

In FBIS - NES - 89 - 024, February 7, 1989, p.21.

۴۱. سازمان پیشرفت بین المللی سازمان غیردولتی و بشردوستانه ای است که در وین تاسیس شده است. در ۲۹-۳۰ ماه می ۱۹۸۹، این سازمان جلسه ای را با حضور کارشناسان متعدد در ژنو برای بررسی مسئله اسیران جنگی برگزار کرد برای مطالعه گزارش خبرگزاری ایران در مورد این جلسه ر.ک به:

FBIS - NES - 89 - 104, June 1, 1989, p.56.

42. See *Iraqi News Agency report*, March 12, 1989, in FBIS - NES - 89 - 047, March 13, 1989, p.25.

۴۳. برای آشنایی با موضع ایران مراجعه کنید به تفسیری که خبرگزاری جمهوری اسلامی در ۲۵ ژانویه ۱۹۸۹ ارائه کرد در

FBIS - NES - 89 - 016, January 26, 1989, p.60.